

ტაო-კლარჯეთის ჰიმნოგრაფიული სკოლის ისტორიიდან

ტაო-კლარჯეთის საღვთისმეტყველო ცენტრი წმიდა გრიგოლ ხანძთელის თაოსნობითა და მისი მოღვაწეობის შედეგად იქმნება. გრიგოლ ხანძთელმა ჩაუყარა საფუძველი ჰიმნოგრაფიის განვითარებას IX საუკუნის I ნახევრის ტაო-კლარჯეთში. გიორგი მერჩულე საგანგებოდ აღნიშნავს გრიგოლის მიერ „საწელიწდო იადგარის“ დაწერის ფაქტს: „აჲ არს ხანძთას კელთათა მისითა დაწერაილი სული-სა მიერ წმიდისა საწელიწდო იადგარი, რომლისა სიტყუანი ფრთად კეთილ არაან“. სამეცნიერო ლიტერატურაში გრიგოლის მიერ საწელიწდო იადგარის დაწერა სხვადასხვაგვარად გაიხზრება. კ. კეკელიძის შეხედულებით: „ფრაზა „კელთათა მისითა დაწერილი სულისა მიერ წმიდისა“ უფრო ასე უნდა გვესმოდეს, რომ ეს იადგარი ან ლიტურგიკული ჰიმნები მთელი წლისა მას თვით შეუთხზავს თითქოს „სული წმიდის შეგონებით“. პ. ინგოროყვამ მიჩაელ მოდრეკილის იადგარში ავტორის სახელწაუწერლად შეტანილი საგალობლები გრიგოლ ხანძთელს მიაკუთვნა. ეს შეხედულება არ გაიზიარეს კ. კეკელიძემ და ალ. ბარამიძემ. შ. ონიანმა კონტექსტის გათვალისწინებით გამოთქვა მოსაზრება, რომლის მიხედვით გრიგოლ ხანძთელი არ არის „საწელიწდო იადგარის“ ავტორი, ის მხოლოდ გადაწერია, ოღონდ მთელი იადგარი მას დაუწერია ზეპირად, დედნის გარეშე. ამ ცნობით გიორგი მერჩულე გრიგოლის ფენომენალურ მეხსიერებას წარმოაჩენს“ (კრ: ხანძთა – სულიერად მშობელი ქართველთა).

გრიგოლ ხანძთელის მიერ „საწელიწდო იადგარის“ შედგენის პრობლემა ბურუსითაა მოცული და ვარაუდების ღონეს ვერ სცილდება. მიუხედავად ამისა, ვფიქრობთ, გასათვალისწინებელია ორი გარემოება: 1. თვით იადგართა ქართულ ენაზე ჩამოყალიბებისა და განვითარების ისტორია და 2. გრიგოლ ხანძთელის მოღვაწეობის სტილი, მეთოდოლოგია და წინარე ტრადიციები. იადგართა ჩამოყალიბების ისტორია საგანგებო კვლევის საგნად აქციეს ელ. მეტრეველმა, ლ. ხევსურიანმა

და ც. ჭანკიევმა, რომლებმაც იადგარის პირველი რედაქციის, არქტიპული სახის ჩამოყალიბება VII საუკუნეში ივარაუდეს პალესტინის ქართულ სავანეებში. ჭილ-ეტრატიის იადგარზე (IX-X სს. მიჯნა) აღრინდელი იადგარის ნუსხა არ მოგვეპოვება, ე. ი. მოღწეულ მრავალრიცხოვან იადგართაგან უძველესი ჭილ-ეტრატიისაა, რომელშიც, როგორც აღინიშნა, საგალობლთა ქართული ფენაც შეინიშნება. ცნობა IX ს. I ნახევარში ქართულ ენაზე იადგარის დაწერის შესახებ დაცულია 951 წელს გიორგი მერჩულის მიერ შექმნილ „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“, ე. ი. ჭილეტრატიის იადგარს წინ უსწრებს გრიგოლ ხანძთელის „საწელიწდო იადგარი“. თუმცა რედაქციული თვალსაზრისით ისინი განსხვავებული უნდა ყოფილიყო. პ. ინგოროყვამ იელის იადგარი მაკუთვნა პალესტინურ ქართულ საღვთისმეტყველო ლიტერატურულ სკოლას, თუმცა საამისო საფუძველი არ დაუსახელებია. ლ. ხევსურიანმა და ლ. ჯღამაიამ გაიზიარეს პ. ინგოროყვას შეხედულება და X საუკუნის დიდი იადგარის პრობლემათა შემდგომი კვლევის საფუძველზე მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ იელი-სა და წვირძის იადგარები, ერთი მხრივ, პალესტინის იადგარებთან, მეორე მხრივ, მიჩაელ მოდრეკილის იადგართან შედარებისას, სიახლოვეს საბაწმიდურ – სინურ იადგარებთან ამჟღავნებენ და არა მიჩაელის იადგართან.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, რეალობასთან ახლოს უნდა იყოს პ. ინგოროყვას ვარაუდი იმის შესახებ, რომ მიჩაელ მოდრეკილის იადგარისათვის საფუძველი ყოფილიყო გრიგოლ ხანძთელის „საწელიწდო იადგარი“, გიორგი მერჩულე გვამცნობს, რომ ხანძთის და შატბერდის მონასტრები გრიგოლის მიერ არის აგებული. X საუკუნის შუა წლებში მას თავად უნახავს გრიგოლის მიერ IX საუკუნის I ნახევარში დაწერილი „საწელიწდო იადგარი“ ხანძთის მონასტერში, ხოლო X საუკუნის ერთ-ერთ უდიდეს სავანეში – ოშკში მიჩაელ მოდრეკილმა შეადგინა დიდი იადგარი (978–988 წლებ-

ში). რომელშიც ქართველი ჰიმნოგრაფები და ქართული ეკლესიის წმიდანთა თემაზე შექმნილი საგალობლები მნიშვნელოვან ადგილს იჭერენ. გიორგი მერჩულე აღნიშნავს, რომ გრიგოლ ხანძთელი „ორთა მათ მისთა შენებულთა მონასტერთა ხანძთას და შატბერდს, იქცეოდა მარადის და მოძღურებისა მისისა სწავლითა აღავსებდა გულსა მოწაფეთა თვისთასა. რამეთუ არა ხოლო თუ წიგნთა საღმრთოთა ოდენ სიბრძნის-მეტყუელებდა ყოვლად კერძო, არამედ წმიდისა კათოლიკე ეკლესიისა საქადაგებელსა გალობასა სრულიად წელიწადსა განგებითა მოძღუარ იყო განუკითხველად, და ყოველთა დღესასწაულთა განგებაჲ კეთილად იცოდა, რამეთუ რომელიცა დაესწავა, დაუვიწყებლად აკსოვდა. და აქუნდა ჯმისა ნებიერობაჲ და ტკბილობისა შუენიერებაჲ, ხოლო განსაკვირებელ იყო ქსოვნებაჲ მისი. რამეთუ აწ არს ხანძთას კელითა მისითა დაწერილი სულისა მიერ წმიდისა საწელიწდოჲ იადგარი, რომლისა სიტყუანი ფრიად კეთილ არიან...“ (ძეგლები, I. 281-282). მართებული ჩანს ხ. ზარიძის გამოთქმული შეხედულება, რომ „კმითა სასწავლელი სწავლაჲ საეკლესიოჲ“ გალობანი უნდა იყოს (კრ: ხანძთა... გვ. 83-85), ხოლო „აქუნდა ჯმისა ნებიერობაჲ და ტკბილობისა შუენიერებაჲ“ უფრო შორს მიმავალ ვარაუდს უყრის საფუძველს: გრიგოლ ხანძთელის მიერ IX საუკუნის I ნახევარში „საწელიწდო იადგარის“ დაწერა-შედგენა შეიძლება იმითაც აიხსნას, რომ მან საგალობლები მუსიკალურადაც გააწყო და შეიძლება იგი მეხელთა პირველი თაობის წარმომადგენელი, მეტიც, პირველი ქართველი მეხელი იყო. რაც შეეხება გრიგოლ ხანძთელის მიერ „საწელიწდო იადგარის“ ზეპირად ცოდნას და შემდგომ მის ჩაწერას ან შედგენას, სიძარულეს უნდა შეეფერებოდეს. უნდა გავითვალისწინოთ ის ფაქტიც, რომ გრიგოლმა შეისწავლა კონსტანტინოპოლური სამონასტრო წესდება და სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ თავისი დაარსებული მონასტრებისათვის შექმნა „მეცნიერებით გაბრწყინებული და სიბრძნით განსაზღვრებული“ ფიცხელი წესდება კონსტანტინოპოლური და იერუსალიმური განჩინების საფუძველზე. ამ უკანასკნელის ჩამოტანა გრიგოლმა იერუსალიმს მიმავალ წმიდა კაცს სთხოვა, რაც მან

აუსრულა. ჩამოუტანა საბაწმიდურ-პალესტინური წესდება, რომელიც ყველა ქრისტიანული ქვეყნის საეკლესიო ტიპიკონებს დაედო საფუძველად. გრიგოლს ქართულ საეკლესიო ცხოვრებაში უცვლელად არც ერთი არ მიუღია და არ დაუმკვიდრებია. მან მათი გათვალისწინებით შექმნა სრულიად ახალი ტიპის დამოუკიდებელი, ქართული ეკლესიისათვის მისაღები, საჭირო და აუცილებელი შეზავებული წესდება, რომელიც ღვთაებრივ სამართალს ესადაგებოდა, ხოლო ღვთაებრივი სამართალი ზეადამიანური კატეგორიაა და მხოლოდ ღვთის რჩეულთ ეუწყებათ სული წმიდის მეშვეობით. ვფიქრობთ, ასევე უნდა მომხდარიყო „საწელიწდო იადგარის“ შემთხვევაშიც.

იადგართაგან უმნიშვნელოვანესია „საუნჯე X საუკუნისა“ (მ. ჯანაშვილი) – მიქელ მოდრეკილის მიერ შედგენილი ჰიმნოგრაფიული კრებული S-425(978-988 წლები), რომელიც ამჟამად შეიცავს 554 გვერდს და 200-მდე საგალობელს. კრებული გვაცნობს როგორც ცნობილი ბიზანტიელი ჰიმნოგრაფების თხზულებათა უძველეს ქართულ თარგმანებს, ასევე ქართველი ჰიმნოგრაფების – იოანე მტბევარის, იოანე მინჩხის, იოანე ქონქოზისძის, სტეფანე სანანოასძე-ჭყონდიდელის, ეზრას, კურდანაას, თვით მიქელ მოდრეკილის შემოქმედებას. აგრეთვე, იგი გვაწვდის უნიკალურ ლიტერატურულ-ისტორიულ ცნობებს ხსენებულ ჰიმნოგრაფთა მოღვაწეობისა და X საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედისათვის ჰიმნოგრაფიის მიღწევების შესახებ. ფაქტობრივად, მიქელ მოდრეკილის იადგარმა შემოგვინახა X საუკუნის ქართველ ჰიმნოგრაფთა ორიგინალური მემკვიდრეობა, რითაც იგი განსაკუთრებულ ღირებულებას იძენს. კრებული იმითაცაა მნიშვნელოვანი, რომ იგი ნეკირებულია, საგალობლებს სპეციალური მუსიკალური ნიშნები ახლავს, რითაც მუსიკათმცოდნეთა ყურადღებას იმსახურებს.

მიქელ მოდრეკილის იადგარში დაცულია ცნობები, როგორც თვით კრებულის შედგენისა და აგებულების შესახებ, ისე ჰიმნოგრაფიული პოეზიის თავისებურებებზე, საგალობელთა ქართველ ავტორებზე. იადგარის შედგენის ისტორიას თვით მიქელ მოდრეკილი გვაცნობს: „შეწევნითა ღმრთისაჲთა, რომელი არს მიზეზი ყოვლისა კეთილისაჲ, მე გლახაკმან,

ვილუაწე და ყოვლით კერძო შრომათ ვაჩუენე უხეშთაეს ძალისა ჩემისა და ფრიადითა ხარკებითა და გულმოდგინედ ძიებითა შევკრიბენ ძნლისპირნი ესე ყოვლით კერძოვე, რომელი ვპოვნენ ენითა ქართველთაათა მეხურნი ბერძულნი და ქართულნი, სრულნი ყოვლითა განგებითა, და დავწერენ წმიდასა ამას წიგნსა შინა" (S-425, 24r). „შეწევნითა დიდად სახიერისა ღმრთისათა ბე, გლახაქმან და ფრიად უღებებით ცხორებულმან, ლელვათა სოფლისათა დანთქმულმან და სიმძიმითა ბრალთა სიმრავლისათა დაღონებულმან, მიქაელ მოდრეკილმან ვილუაწე და უხეშთაეს უძღურისა ძალისა ჩემისა შრომათ ვაჩუენე და შევკრიბენ საგალობელნი ესე წმიდისა აღდგომისანი, რომელნი ვპოვნენ ენითა ქართველთაათა მეხურნი: ბერძულნი და ქართულნი, სრულნი ყოვლითა განგებითა, წესისამებრ საეკლესიოჲსა: უფალო დადადკყაეთა, ოხითითა, მოიხილითა და აქებდითითა ძლიერად და სიწმიდით და სიმართლით სისწორითა კილოსათა და უცთომელობითა ნიშნისათა" (S-425, 262r).

მიქაელ მოდრეკილის ცხოვრება ორი მიმართულებით წარმართა: 1. ჰიმნოლოგიური და 2. ჰიმნოგრაფიული.

ზემოთ აღნიშნა, რომ მიქაელ მოდრეკილმა შეადგინა „საწელიწდო იადგარის“ ახალი რედაქცია. უძველესი იადგარის გამოცემლებმა — ელენე მეტრეველმა, ლილი ხევსურიანმა და ცაცა ჭანკიევმა აღნიშნეს, რომ მიქაელის საწელიწდო იადგარი იადგართა შორის ბოლო რედაქციაა, რომელმაც ასახა ქართული ეკლესიის ლიტურგიკული პრაქტიკა X საუკუნეში.

მიქაელის კრებულში დამოწმებული ანდერძების მიხედვით შესაძლებელი ხდება მისი იადგარის რაობის განსაზღვრა. რისივისაც განსაკუთრებული ღირებულება ენიჭება ტერმინების „მეხელისა“ და „მეხურის“ სწორ ინტერპრეტაციას. მიქაელის იადგარში ეს ტერმინი („მეხური“) რამდენიმეჯერ დასტურდება.

ტერმინების „მეხურისა“ და „მეხელის“ კვლევამ მეცნიერები განსხვავებულ დასკვნამდე მიიყვანა. მკვლევართა ერთი ჯგუფი „მეხურში“ ეთნიკურ ტერმინს ხელაყდა (მ. ჯანაშვილი, ნ. მარი), ხოლო მეორე — მუსიკალურს (პ. კარბელაშვილი, კ. კეკელიძე, ვ. თაბო). ლ. ჯღამაია მიაკვლია ცნობას „მეხურის“ შესახებ გიორგი მთაწმიდელის „თთუნში“

ორი ანდერძის სახით. მან კ. კეკელიძის მოსაზრება გაიზიარა და „მეხური“ ხშირ შესასრულებელი საგალობლის აღმნიშვნელ მუსიკალურ ტერმინად მიიჩნია.

ე. მეტრეველმა საგანგებო გამოკვლევა მიუძღვნა „მეხურისა“ და „მეხელის“ ცნებათა დადგენა-გარკვევას. მან დასვა საკითხი, შეიძლება თუ არა „ახალი იადგარი“ მივიჩნიოთ იადგარის იმ რედაქციად, სადაც უნდა შესულიყო „მეხელთა“ მიერ თარგმნილი საგალობლები, ე.ი. არის თუ არა ახალი იადგარი იგივე მეხური იადგარი? „ვეფიქრობთ, რომ არა, — წერს იგი, — ვინაიდან მელქისედეკ კათალიკოზის 1040 წლის ანდერძში გარჩეულია ერთმანეთისაგან ახალი და მეხური იადგარები. სახელები ამ იადგარებს სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით აქვს შერქმეული. პირველ შემთხვევაში „იადგარისათვის“ ნიშანდობლივია მასალის სახელები. ხოლო მეორე შემთხვევაში — მისი „მეხურობა“. ამიტომ „ახალი იადგარი“ შეიძლება იყოს „მეხური“ და შეიძლება არც იყოს. მეორე მხრით, „ახალი“ ისეთი შეფარდებითი ცნებაა, რომ ის სწრაფად იცვლის თავის შინაარსს: ის, რაც იოანე ზოსიმესთვის X საუკუნის პირველ ნახევარში იყო ახალი V-VIII საუკუნეების ლიტურგიკულ ძეგლებთან მიმართებით, გიორგი მთაწმიდელისათვის უკვე განვლილი და გარდასული ეტაპი იყო“. მისი დასკვნით, მიქაელ მოდრეკილის მიერ შედგენილი ჰიმნოგრაფიული კრებული არის მეხური იადგარი, თვით მიქაელი, რომელსაც თავად გადაუწერია ხელნაწერის უდიდესი ნაწილი და ნევმები დაუსვამს, არის მეხელი. მიქაელამდე, სავარაუდოა, მეხელთა რამდენიმე თაობა მოღვაწეობდა და რამდენიმე მეხური იადგარიც არსებობდა. მეხური იადგარის დანიშნულება იყო სასწავლო. იგი ინახებოდა საპატრიარქო და უდიდეს, განსაკუთრებული მნიშვნელობის ეკლესია-მონასტრებში. მეხელები ერთდროულად იყვნენ ჰიმნოგრაფიული თხზულების, საგალობლის შემქმნელი და მათი მუსიკალური თანხლების მთხველნი, ე.ი. პოეტებიც იყვნენ და კომპოზიტორებიც. შემდეგში, კერძოდ, XI საუკუნის ბოლოსათვის, საგალობლის ტექსტს წერდა ან თარგმნიდა ერთი, ხოლო მუსიკალურად აწყობდა მეორე პირი, რასაც ადასტურებს გიორგი ათონელის ერთ-ერთი თვის მასალაზე დართული

ანდერძი; აგრეთვე, დავით აღმაშენებლის მიერ ანდრია კრიტელის „დიდი კანონის“ ტექსტის თარგმნის დავალება არსენისათვის, ხოლო საგალობლის ხმის დადება – იოანე კათალიკოსისათვის. მიქაელ მოდრეკილს, მეხელს – პოეტსა და კომპოზიტორს, თავისი იადგარი შეუდგენია სასწავლოდ მღვდელ-მგალობელთათვის, ე.ი. ტერმინების – „მეხელისა“ და „მეხურის“ გარკვევა საფუძველი გახდა მიქაელის იადგარის ფუნქციის, დანიშნულების განსაზღვრისა.

მიქაელ მოდრეკილის საწელიწდო იადგარში რამდენიმე საგალობელს აშიაზე აქვს მინაწერები: „მერჩულიულნი“, „მერჩულიულნი უცხონი“. პ. ინგოროყვამ მინაწერებიანი საგალობლების შესახებ გამოთქვა შემდეგი ვარაუდი: „აქ ორი ახსნაა შესაძლებელი: ან ეს ჰიმნები ეკუთვნის გიორგი მერჩულეს, ანდა ეს ჰიმნები დაწერილია იმ ფორმით, რომელიც პირველად შემოუღია ჰიმნოგრაფიულ პოეზიაში გიორგი მერჩულეს... სწორია მეორე ახსნა, სახელწოდება „მერჩულიულნი“, ეს ყოფილა იმავე ტიპის სახელწოდება, როგორც „ჩახრუხაული“, „დაგნაკორული“, „ბისტიკაური“ და სხვანი“. კ. კეკელიძის თვალსაზრისით: „გიორგი მერჩულე ჰიმნოგრაფიკ ყოყალა: მიქაელ მოდრეკილის კრებულში მოთავსებულია მეხუთე ხმის აღდგომის კანონი, რომელსაც აწერია: „უცხონი მერჩულიულნი“. მერჩულიულნი, ალბათ, გიორგის ავტორობას ნიშნავს, თუმცა შესაძლებელია ამ ტერმინით „მერჩულისებური“ ფორმა იგულისხმებოდეს“. ცნობილია, რომ იოანე მინჩხის საგალობლებს ხელნაწერებში აქვს მინაწერები: „მინჩხი“, „მინჩხისანი“, „მინჩხურნი“. მისი ავტორობა

ზოგჯერ მონოგრაფულადაც არის მითითებული: „მ“. ჩვენთვის აბჯერად საინტერესოა მინაწერი „მინჩხურნი“, რომელიც ისეთივე წარმოებული ფორმაა, როგორც „მერჩულიულნი“. ამან შესაძლოა გვაგვარაუდებინოს ის, რომ „მინჩხურნის“ მსგავსად, „მერჩულიულნიც“ ავტორობას უნდა ნიშნავდეს. თუ ეს ვარაუდი სწორია, მაშინ გიორგი მერჩულე უნდა მივიჩნიოთ ერთი მცირე ფორმის საგალობლისა და აღვსების (ე.ი. აღდგომის) დღესასწაულისადმი მიძღვნილი ჰიმნოგრაფიული კანონის ავტორად.

ბიზანტიური და ქართული ნოტაციის განვითარება დაკავშირებულია ათონისა და კონსტანტინოპოლის ჰიმნოგრაფიულ სკოლასთან, რომელთანაც X საუკუნეში, გიორგი მერჩულეს ცნობით, IX საუკუნეშიც მჭიდრო კავშირი ჰქონდა ტაო-კლარჯეთის შესანიშნავ ქართულ ჰიმნოგრაფიულ სკოლასაც, საიდანაც გამოვიდა მიქაელ მოდრეკილის „მეხურის იადგარი“.

გრიგოლ ხანძთელის მიერ დაარსებულმა ტაო-კლარჯეთის საღვთისმეტყველო-ლიტერატურულმა სკოლამ ქართულ ჰიმნოგრაფიას მრავალი მწერალი შესძინა, რომელთა მეტკიდრეობა ძირითადად მიქაელის საწელიწდო იადგარშია თავმოყრილი. იოანე მტბევარის, იოანე მინჩხის, სტეფანე სანანოძისძე-ჭყონდიდელის, ეზრას, კურდანაძის, თვით მიქაელ მოდრეკილის სახისმეტყველებით მდიდარმა ორიგინალურმა და ნათარგმნმა საგალობლებმა ღირსეული ადგილი დაიმკვიდრეს ქართული მწერლობის ისტორიაში.

ნესტან სულავა

პროფესორი

